هەرێمی کوردستانی عێراق
زانکۆی سلێمانی

کوردی پزیشکی

Medical Kurdish

دانانی
دکتۆر هیوا عمر احمد

بۆ خوێندکارانی قۆناغی یەکەمی کۆلیژی پزیشکی و پزیشکی ددان

١٩٩٧

هەرێمی کوردستانی عێراق
زانکۆی سلێمانی

کوردی پزیشکی

Medical Kurdish

دانانی
دکتۆر هیوا عمر احمد

بۆ خوێندکارانی قۆناغی یەکەمی کۆلیژی پزیشکی و پزیشکی ددان

١٩٩٣

کوردی پزیشـــکی

نەتەوەی کورد وەکو هەموو نەتەوە زیندووەکانی تری سەر رووی ئەم زەمینە هەر لە سپێدەی مێژووەوە ، دەرەنجامی نالاندنی بە دەست دەردو نەخۆشی و برینداری یەوە سامانێکی دەولەمەندی پزیشکی میللی و کەلەپوری دەرمانسازی پێك هێناوە ، کە زۆر زاراوەی پزیشکی لە خۆی گرتووە .

دوژمنان هەردەم هەولی سڕینەوەی مۆرکەکانی نەتەوەکەمانیان داوە ، لە شێواندنی مێژوو و جوگرافیا و ئەدەب و زمان . هەمیشە وایان بە جیهان ناساندووین کە نەتەوەیەکی تەواو نین و بەلکو زمانەکەمان شێوە زمانێکی زمانی ئەو داگیرکەرانەیە .

رووبەڕوو و لە پاش ملە هەمیشە ئەو خەنجەرەمان لێ ئەدەن ، کە زمانی کوردی ، زمانی زانست و پێش کەوتن نی یە و زمانێکی مردووی ساوایە ، لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە ئێمە گرنگی بە زمانی زانستی و زمانی پزیشکی کوردی ئەدەین :

١ . زمانی کوردی سامانێکی فراوانی (زاراوە – **Term**)ی پزیشکی تێدایە کە ئەبێ نەوەکانی ئەم سەردەمە فێری بین تا لە دەست فەوتان و کوێربوونەوە قوتار ببێت .

٢ . هەندێ لەم زاراوانە کوێربوونەتەوەو ماندووبوونی ئەوێت تا ئەدۆزرێتەوە ، دێتەوە کۆڕی بەکارهێنان و کەوتنەوە ناو ناوان .

٣ . کورد چەند بنەمایەکی کەمی نەتەوەیی بە نە شێواوی ماوە ، ئەویش زمان و هەستی (کوردێتی) یە ، لەبەر ئەوە پاراستن و ژیاندنەوەی زمان ؛ ئەرکێکی نەتەوەیی گرنگی سەرشانی شارازایانە .

٤ . زمان و بیرکردنەوە ، زۆر پێکەوە پەیوەستن و زانینی زمان وامان لێ ئەکات وەك کوردێك بیر بکەینەوەو یەکەکانی هەر زمانێك لە دەروو بە سامانی بیرکردنەوەی ئەو مرۆڤە خاوەن زمانە دائەنرێت .

٥ . ئەبێ پزیشکی کورد شانازی بە نەتەوەکەی و زمانەکەیەوە بکا ، بە فێربوونی زمانی پزیشکی کوردی ، ئەم شانازی یە بالادەست ئەبێ و لە گرێ ی خۆ بەکەم زانین – رزگار ئەبێ .

٦ . یەکێك لە کارە ئاییندەیی یەکانی پزیشك دووان و نوسینە بۆ خەلکی ، زانینی زمانی پزیشکی کوردی ئەم بەهرەیە فراوانتر ئەکات .

٧ . زمانی کوردی زمانێکی زیندووە و لە خێزانی زمانە هیندو ئەورووپی یەکانە کەئێستا هەریەکەیان زمانی وولاتێکی پێشکەوتوون و زمانە ئامۆزاکانی کوردی زمانی زانستە جیاجیاکانن .

زۆر زاراوەی پزیشکی هاوبەش هەیە لە نێوان ئینگلیزی و لاتینی و کوردیدا کە هەندێکی بە نموونە ئەهێنینەوە :

Ped-	پێ	**Spleen**	سپڵ
Feces	پیسایی	**Eye Brow**	برۆ
Anus	قن	**Chin**	چەنە
Mamma	مەمك	**Lip**	لێو
Navel	ناوك	**Leg**	لاق
Nucleus	ناوك	**Genu-**	ئەژنۆ
-Rhoea	ڕیان	**Rectum**	ڕێکە
Den-t-	دان	**Colic**	کۆلنج
Huge	حوج	**Ache**	ئێش

جگە لەوەی چەندان ووشەی هاوبەشی ترهەیە ، کە ناپزیشکین وەك :

Jakle	چەقەل	**Jangal**	جەنگەل
Right	ڕاست	**Cat**	کتك
Nine	نـۆ	**Eight**	هەشت
Three	سێ	**Two**	دوو
Part	پارچە	**Albet**	ئەڵبەت
Moon	مانگ	**Month**	مانگ
Name	ناو – نام	**Honey**	هەنگوین
Chewing	جوین	**No**	نا
Bad	بەد	**Pan -**	پان
Soon	زوو	**Star**	ئەستێرە
Plane	پیلان	**Soft**	سفت وسوڵ

زاراوه پزیشکی یـه کان له چه‌ند سه‌رچاوه‌یه‌که‌وه ، دێن ، تا بتوانین بلێین له گه‌ل ره‌وتی خێرای پزیشکی نوێ دا ئه‌ڕۆین :

١ . هه‌ندێ زاراوه ته‌نیا دۆزینه‌وه‌و تۆمار کردنی ئه‌وێ وه‌ك :

باژه‌لـه	Ascites	به‌رهه‌نگ	Asthma
په‌ریزاده	Goitre	گه‌ده	Stomach
که‌ورێ	Albinism	لێ چوونه‌وه	Menopause
له‌جێ بوون	Dislocation	به‌که‌م بێ نوێژی	Menarche

٢ . هه‌ندێ زاراوه ته‌نیا (وه‌سفی) یه و باسی چۆنی یه‌تی باره ته‌ندروستی یان ناساغی یه که ئه‌کات . وه‌ك :

سنگه‌دره	Angina pectoris	پێپـان	Flat Foot
په‌لپـان	Acromegally		

٣ . هه‌ندێ ووشه‌ش پێویستێ به دواگه‌ران و دارشتنه‌وه‌ی پاشکۆ یان پێشکۆیه‌ك هه‌یه وه‌ك :

أ- ســۆ : itis : التهاب

ووشه‌ی ســۆ : له سووتان - سووتانه‌وه - وه‌رگیراوه و زۆر ئه‌شێ که چاوگی ووشه‌ی سووتان بێ . بۆ نموونه :

گه‌ده‌ســۆ	Gastritis	التهاب المعـــدة
پێستـه‌ســۆ	Dermatitis	التهاب جلدي
گونـه‌ســۆ	Orchitis	التهاب الخصية

ب- گمـۆل : واته کوڕبوونه‌وه ، خڕبوونه‌وه و که‌له‌که‌بوون ، بۆ ئه‌و باره نادروستی یه به‌کاردێت ، که جۆره شانه‌یه‌ك خڕو که‌له‌که ئه‌بێ و گرێ یه‌ك دروست ئه‌کات و به‌رامبه‌ر : (oma -) و (ورح الحميـد)ه وه‌ك :

- ده‌ماره گمۆل : Neuroma

واته ئه‌و گرێ یه‌ی له ئه‌نجامی خڕو گردبوونه‌وه و گرمۆله‌بوونی شانه‌ی ده‌ماری یه‌وه دروست ئه‌بێت .

- ریشـــاله گمۆل : Fibroma
- چه‌وری یه گمول : Lipoma

ج – بين : ناظـور : Scope

بۆ ئەو ئامێرانە بەکاردێت ، وا لە دکتۆرە کە ئەکات راستەوخۆ شوێنێکی ناو یان قوڵی لەشی پێ ببینێ وەك :

ناوسك بیـن ناظـور البريتون **Laparoscope**

گەدەبیـن ناظـور المعـدة **Gastroscope**

جومگەبیـن ناظـور المفصـل **Arthroscope**

د – بـڕ : بۆ ئەو زاراوە بەرامبەرانەی کە شتێ ناهێڵن و ئەیبڕن وەك

ئازاربـڕ : المسـكن : **Analgesia**

هـ – دژ : ضـد : **ant , anti**

وەك : دژە ژیانەر : **Antigen**

دژەژار : **Antitoxin**

دژە مەیین : **Anticoagulant**

٤ – هەندێ زاراوە ، تەنیا رێکخستنەوەی ئەوێت لە پێودانگی پزیشکی یەوە بۆ نموونە :

أ – بۆری میـز :

میزەڕۆ : الحالـب : **Ureter**

میزەجۆ : الاحليل : **Urethra**

ب – بۆری زەرداو :

بۆری هاوبەشی زەرداو : القناة الصفراوية المشتركة : **CBD**

بۆری زراو (تورەکەی زراو) : القناة كيس الصفراوي : **Cystic Duct**

أ – بۆری هـەوا :

بۆری هاوبەشی هەوا : **Trachea**

بۆری هـەوا : **Bronchus**

٥ – هـەندێ زاراوەش ئەبێ دابتراشێ چونکە ، دەرەنجامی تەکنولۆژیای نوێ یە و نە لە کەلەپوری هیچ نەتەوەیەك و نە لە کەلەپوری کوردی دا نەبووەو تازە هاتۆتە ناوەوە وەك :

نەواری دڵ : تخطيط القلب : **ECH**

نەواری مێشك : تخطيط الدماخ : **EEG**

ئێکس بەرداری : الاشـعـە : **X-ray**

توێ توێ نەخشاندن : **Tomography**

٦ – هەندێ زاراوەش لەبەر نەبوونی لە کوردی دا ناچار وەك لاتینی یان ئینگلیزی یەکەی داینەنێینەوە وەك :

– ئەمیبـــــــا : **Ameba**

– کۆنیشانەی داون : **Down Syndrom**

چەند پێشگر و پاشگرێك هەیە زانینی زۆر گرنگە ، تا بتوانین لە زاراوەکان تێ بگەین یان زاراوە دروست بکەین :

PREXES پێش گــــرەکان

A-	بێ ، بەبێ
Ab-	دوور لە
Abdo- Abdomino-	سکی (پەیوەندی بە سکەوە هەبێ)
Acro-	پەلی (پەیوەندی بە پەلەوە هەبێ)
Ad-	بەرەو (بەرەو رووی)
Adino-	گلاندی ، رژێنەری
Aer-	هــەوا
Amb- Ambi-	هەردووك ، یان لە هەردوولا
Amphi-	لە هەردوولا ، یان لە خولی
Amyl-	نیشاستە
An-	بەبێ
Ana-	بەرەو سەر
Andro-	نێرینە
Angi-	بۆری (خوێن)
Aniso-	نایەکسان
Ant,anti-	دژ
Ante, antero-	بەر ، لە پێش
Aorto-	شاخوێنبەر
App-	دوور لە
Arachn-	جالْجالۆکە
Arthro-	جومگە
Auto-	خۆیی ، خۆ

Bi-	دوو ، دووجار	Cholecysto-	تورەکەی زراو
Bili-	زەرداو	Choledocho-	بۆری هاوبەشی زراو
Bio-	ژیان	Chondro-	کرکراگە
Blenno-	چڵمی	Chrom-	رەنگ
Bleph-	پێڵو	Cine-	جوڵە ، فلیم
Brachio-	قۆڵ	Circum-	خول
Brachy-	کورت	Co- , Col- Com- , Con-	پێکەوە
Brady-	هێواش	Coli-	ریخۆڵە
Broncho-	بۆری هەوا	Colpo-	کیلەك
Calc-	تەباشیر	Contra-	دژ ، پێچەوانە
Carcin-	شێرپەنجە	Costo-	پەراسوو
Cardio-	دڵ	Cox-	سی بەندە
Carpo-	مەچەك	Crani- Cranio-	کەللەسەر
Cata-	بەرەوخوار	Cryo-	سارد
Cav-	بۆش	Crypt-	شاراوە
Centi-	لەسەدایەك	Cyan-	شین
Cephal-	سەر	Cysto-	میزەڵدان
Cerebro-	مێشك	Cyto-	خانە
Cervic-	مل	Dacryo-	فرمێسك
Cheil-	لێو	Dactyl-	پەنجە
Cheir-	دەست	De-	دوور لە
Chemo-	کیمیکی	Deca-	دە
Chlor-	سەوز	Deci-	لەدەدا یەك
Chol-	زەرداو	Demi-	نیوە

PREXES پێش گـــرەکان

A-	بێ ، بەبێ
Ab-	دوور لە
Abdo- / Abdomino-	سکی (پەیوەندی بە سکەوە هەبێ)
Acro-	پەلی (پەیوەندی بە پەلەوە هەبێ)
Ad-	بەرەو (بەرەو رووی)
Adino-	گلاندی ، رژێنەری
Aer-	هـەوا
Amb- / Ambi-	هەردووك ، یان لە هەردوولا
Amphi-	لە هەردوولا ، یان لە خولی
Amyl-	نیشاستە
An-	بەبێ
Ana-	بەرەو سەر
Andro-	نێرینە
Angi-	بۆری (خوێن)
Aniso-	نایەکسان
Ant,anti-	دژ
Ante, antero-	بەر ، لە پێش
Aorto-	شاخوێنبەر
App-	دوور لە
Arachn-	جاڵجاڵۆکە
Arthro-	جومگە
Auto-	خۆیی ، خۆ

Bi-	دوو ، دووجار	Cholecysto-	تورەکەی زراو
Bili-	زەرداو	Choledocho-	بۆڕی هاوبەشی زراو
Bio-	ژیان	Chondro-	کڕکڕاگە
Blenno-	چڵمی	Chrom-	ڕەنگ
Bleph-	پێڵو	Cine-	جوڵە ، فلیم
Brachio-	قۆڵ	Circum-	خول
Brachy-	کورت	Co- , Col- Com- , Con-	پێکەوە
Brady-	هێواش	Coli-	ڕیخۆڵە
Broncho-	بۆڕی هەوا	Colpo-	کیلەك
Calc-	تەباشیر	Contra-	دژ ، پێچەوانە
Carcin-	شێرپەنجە	Costo-	پەراسوو
Cardio-	دل	Cox-	سێ بەندە
Carpo-	مەچەك	Crani- Cranio-	کەللەسەر
Cata-	بەرەوخوار	Cryo-	سارد
Cav-	بۆش	Crypt-	شاراوە
Centi-	لەسەدایەك	Cyan-	شین
Cephal-	سەر	Cysto-	میزەڵدان
Cerebro-	مێشك	Cyto-	خانە
Cervic-	مل	Dacryo-	فرمێسك
Cheil-	لێو	Dactyl-	پەنجە
Cheir-	دەست	De-	دوور لە
Chemo-	کیمیکی	Deca-	دە
Chlor-	سەوز	Deci-	لەدەدا یەك
Chol-	زەرداو	Demi-	نیوە

Dent-	ددان	**Fibro-**	ریشاڵ
Derma- / **Dermat-**	پێست	**Flav-**	زەرد
Dextro-	بۆ راست	**Feto**	کۆرپە
Dia-	بەناو	**Fore-**	لەپێش ، لەبەر
Dip-	دووجار	**Gala-**	شیر
Dis-	دژ ، جیابوونەوە	**Gastro-**	گەدە
Dorso-	پشتەکی	**Genito-**	ئەندامی زاوزێ
Dys-	سەخت ، بە ئازار ، ناتاسایی ، شێوان	**Ger-**	پیر
Ecto-	دەرەکی ، بەبێ	**Glasso-**	زمان
Electro-	عەلەکترێك	**Glyco-**	شەکر
Em-	ناو	**Gnatho-**	کاکیلە
En- / **End-** / **Endo-**	ناو ، لەناو	**Gynae-**	مێینە
Ent-	لە ناو	**Haema-** / **Haemo-**	خوێن
Entero-	ریخۆڵە باریکە	**Hemi-**	نیو
Epi-	لەسەر ، لەدەر	**Hepa-** / **Hepatico-** / **Hepato-**	جگەر
Ery-	سور	**Hetero-**	ناچوون یەك
Eu-	باش ، ئاسایی	**Hexa-**	شەش
Ex-	دەر ، دەرەکی	**Histo-**	شانە
Exo-	دوور لە	**Homeo-**	وەك
Extra-	لەدەر ، زیادە	**Homo-**	هەمان ، چوون یەك
Faci-	دەموچاو ، روو	**Hypo-**	کەم ، لەژێر
Ferri- / **Ferro-**	ئاسن	**Hypno-**	خەو

Hystero-	منالدان	Lympho-	لیمف
Iatro-	پزیشك	Macru-	زل ، گەورە
Idio-	تایبەتە بەو کەسە	Mal-	بەد ، نائاسایی
Ileo-	ریخۆڵەباریکە	Mamm- Mast	مەمك
Ilio-	(کلۆت) ئێسکی سێ بەندە	Medi-	ناوەڕاست
Immuno-	بەرگری	Mega-	زل ، گەورە
In-	نەء ، ناو ، لەناو ، بۆناو	Melano-	تاریك ، ڕەنگ
Infra-	ژێر ، لە ژێر	Meso-	ناوەڕاست
Inter-	نێوان	Meta-	نێوان
Intra-	لەناو	Metro-	منالدان
Intro-	بۆ ناو ، بۆ ناوەوە	Micro-	بچوك
Ischio-	(سمت) ئێسکێکی سێ بەندە	Milli-	لە هەزارا یەك
Iso-	یەکسان	Mio	بچوکتر
Karyo-	ناوك	Mono-	تاك ، یەك
Kerato-	شاخ ، پێست ، پەرگلێنە	Muco-	چڵم
Kypho-	قەمبور ، کوڕ ، خڕ	Multi	چەندانە
Lact-	شیر	Myc-	کەڕوو
Laparo-	سك ، لاتەنیشت	Myelo-	پەتکە دەمار ، مۆخی ئێسك
Laryngo-	قوڕقوڕاگە	Myo-	ماسولکە
Lepto-	تەنك ، سفت	Narco-	بێ هۆشی
Leuco- Leuko-	سپی	Naso-	لووت

Necro-	مردوو
Neo-	نوێ
Nephro-	گورچیلە
Neuro-	دەمار
Noct-	شەو
Normo-	ئاسایی
Nucleo-	ناوك
Nyc-	شەو
Oculo-	چاو
Odonto-	دان
Oligo-	کەم
Onycho-	نینۆك
Oo-	هێلکە ، هێلکۆکە
Oophor-	هێلکە دان
Ophthalmo-	چاو
Opisth-	بەرەودوا
Orchido-	گون
Oro-	دەم
Ortho-	ڕاست
Os-	دەم ، ئێسك
Osteo-	ئێسك
Oto-	گوێ
Ova-	هێلکە
Ovari-	هێلکەدان
Pachy-	ئەستور
Paed-	منال

Pan-	هەموو
Para-	لە تەنیشت
Patho-	نەخۆشی
Ped-	منال ، پێ
Penta- Pento-	پێنج
Per-	بەهۆی ، لەنێوان
Peri-	لە خول
Perineo-	ناوگەڵ
Pharma-	دەرمان
Pharyngo-	قورگ
Phlebo-	خوێنهێنەر
Phono-	دەنگ
Photo-	ڕووناکی
Phren-	مێشك ، ناوپەنچك
Physio-	شێوە ، سروشت
Pleuro-	پەردەی سی پۆش
Pluri-	چەندانە
Pneumo-	سی
Podo-	پێ
Polio-	خۆڵە مێشی
Poly-	زۆر ، چەندانە
Post-	پاش ، لەدوا
Pre- Pro-	پێش لەبەر
Proct-	قن
Proto-	یەکەم
Pseudo-	گەندە

Psycho-	دەروون
Pyelo-	ئەستێلکی گورچیلە
Pyo-	کێم
Pyr-	تا
Quadri-	چوار
Radi-	تیشك
Radio-	تیشك دان
Re-	دووبارە
Ren-	گورچیلە
Retro-	لەژێر ، لەپشت
Rhin-	لووت
Rut-	سور
Sacchar-	شەکر
Sacro-	سمتەجۆلە
Salpingo-	بۆڕی هێلکە
Sapro-	بۆگەن ، مردوو
Sarco-	گۆشت ، نەرمە
Sclero-	ڕەق
Sept-	حەوت
Sero-	زەرداوی خوێن
Socio-	کۆمەڵایەتی
Sphygm-	ترپەی دل
Spleno-	سپل
Spondy-	بڕبڕە
Steato-	چەوری
Sterno-	کۆلەی سنگ
Sub-	لەژێر ، لەخوار
Supra-	لەسەر ، لەبان
Syn-	پێکەوە ، لەگەل
Tachy-	پەلە ، خێرا
Tarso-	لێواری پێڵو
Tarso-	پێ
Teno-	پەتکی ماسولکە
Tetra-	چوار
Thermo-	گەرمی
Thoraco-	سنگی
Thrombo-	خوێنی مەیيو
Thyro-	ملە قورتە گلاند
Tibio-	ئێسکی لوولاق
Tox-	ژەهر
Tracheo-	بۆڕی هاوبەشی هەوا
Trans-	بەناو ، پێ ی دا
-tri-	سێ
Trich-	موو
Tropho-	خواردەمەنی
Ultra-	ژوور ، لەسەر
Uni-	یەك
Uretero-	میزەڕۆ
Urethro-	میزەجۆ
Uri-	میز
Uro-	میز ، کۆئەندامی میز
Utero-	منالْدان

Vaso-	بۆری	**Xero**	ووشك
Veno-	خوێنهێنەر	**Xiphi , Xipho**	بەشی خوارەوەی کۆڵەی سنگ
Vesico-	میزەڵدان	**Zoo**	ئاژەڵ
Xanth-	زەرد		

Suffixes پاشگرەکان

-able	بە توانا ، نەتوانی کە	-facient	کردن
-aemia	خوێن	-form	شێوەی
-asthesia	هەستەوەری	-fuge	دەرهاوێشتن
-agra	ئۆرە ، ئازاری توند	-genesis -genetic	سەرچاوە
-al	تایبەتە بە	-genic	خولقێنەر
-algia	ئازار	-gogne	دەردراوی زۆر ئەکات
-an	تایبەتە بە	-gram	دەرخستن
-ase	ئەنزایم ، شکێنەر	-graph	نەخشاندن ، تۆمار
-asis	دۆخی	-iasis-	دۆخی
-blast	دایکەخانە	-iatric	چارەسازی
-caval	(شاخوێنهێنەر)ی	-itis	- سۆ ، سووتانەوە
-cele	هەڵاوساو ، بەند	-kinesis -kinetic	جولـە
-centesis	دەرزی ئاژن	-lith	بەرد
-cide	کوشتن ، کوژەر	-lithiasis	بوونی بەرد
-clysis	دەرزی لێدان ، کردنە ناو	-logy	زانی ، زانست
-coccus	خانەی خڕ	-lysis	تێك شکان
-cule	کـەم	-lytic	هەڵوەشاندن
-cyte	خانە	-malacia	نەرم بوونەوە
-derm	پێست	-megaly	زل بوون
-desis	پێکەوەلکان	-meter	پێوان
-dynia	ئازار	-morph	شێوە
-Ectasis	فراوان بوون	-ogen	چاوگ
-ectomy	برین ، لابردن	-odynia	ئـازار

-oid	لە – چوون
-ol	ئەلکهول
-ology	زانی ، زانست
-oma	گموّل
-opia	چاو
-opsy	سەیرکردن
-ose	شـەكـــر
-osis	نەخۆش ، دۆخ ، زۆری
-ostomy	كون تێ كردن ، كردنەوە :
-otomy	بڕیـــن
-ous	وەك ، لەو نەچێ
-pathy	نەخۆشی
-penia	کەمی
-pexy	جێگیر کردن
-phage	هەلّوشین ، قەپگرتن
-phagia	قووت دان
-phasia	ئاخاوتن
-philia	حەز لێ کردن
-phobia	ترس
-phylaxis	پاراستن
-plasty	نەشتەرگەری جوانکاری
-plegia	ئیفلیجی
-pnoea	هەناسەدان
-poiesis	دروست کردن
-ptosis	کەوتن ، داکەوتن
-rhage	پژان
-rhaphy	دوورینەوە
-rhoea	ریان/زۆربوونی دەرهاویشتن
-rhythmia	رەوت
-saccharide	گەردیلـــەی بنــــەرەتی کاربۆهیدرایت
-scope	بیـــن
-tome	نەشتەر ، بڕەر
-tomy	بـــڕیـــن
-trophy	خـۆراك دان
-uria	میـــز

زانسـتە پزیشـکی یەکان :

١ – کۆرپـە لـە زانی Embryology

– ئەو زانستە پزیشکی یەیە کە لە چۆنی یەتی و قۆناغەکانی دروست بوون و پێگەیشتنی development کۆرپەلە Fetus ئەکۆڵێتەوە ، هەر لە پیتانی Fertilization هێلکۆکە Ova بە تۆو Sperm تا زاین (لە دایك بوون) Labor,Birth ، بۆ تێگەیشتنی ئەم دروست بوون و پێگەیشتنە ، ژیانی کۆرپەلە لە سکی دایکی دا – Prental fetal life – ئەکرێ بە (سێ مانگەیەوە) ، یەکەم سێ مانگ first trimester ، دووەم و سێ یەم . ژیانی کۆرپەلە لە یەکەم سێ مانگ دا ، پڕە لە چالاکی و وردەکاری ، هەر لەبەر ئەمەیە کە رووبەرووی ترسناکی و شێواوی زۆرتر ئەبێتەوە ، گەر دایکە کە ژەهرێ ، دەرمانێ ، یان نەخۆشی یەکی گرت ، ئەو شێواوی یانەی Malformations ی لەم یەکەم سێ مانگەدا دووچاری ئەبێ لە شێواوی گەورە Major و کوشندەکانە . .

گەر لە دوو هەفتەی یەکەم دا کە بە قۆناغی پێش ئەندام دروست بوون ئەناسرێ preorgano-genesis تووشی هۆکارێکی شێوێنەر Teratogenic factor بێت ، کۆرپەلەکە ئەکوژێ .

لە دووەم سێ مانگ دا ، ئەم هۆکارە شێوێنەرانە ، شێواندنی گچکە Minor و فرمان شێوی Functional یان لێ دێتە بەرهەم .

لە نیوەی دووەمی سێ هەم مانگ دا ، زۆربەی ئەندامەکان دروست بوون و کۆرپەلە گەیشتۆتە ئاستێك کە ئەم هۆکارە شێوێنەرانە کاری تێ ناکات .

قۆناغەکانی دروست بوونی کۆرپەلە :

رۆژی یەکەم : پیتاندن :

رۆژی دووەم : قۆناغی دووخانەیی

رۆژی سێ هەم : هێشووەخانە Morulla

رۆژی ١٦ : کۆرپەلە لە سێ چین پێك دێت Trilaminar

٢٩ : چەکەرەی باڵ ولاق دروست ئەبێ Arm & Leg buds

٣٠ : دەم و چاو دروست نەبێ developing face

سەرەتای هەفتەی شەشەم : کۆئەندامی دەماری چەقی Central Nervous System

ناوەڕاستی هەفتەی شەشەم : دڵ ، لێو heart, lip

کۆتایی هەفتەی حەوتەم : پەلی سەرەوە Upper Limb

سەرەتای هەفتەی هەشتەم : پەلی خوارەوە Lower Limb

ناوەڕاستی هەفتەی هەشتەم : چاو Eyes

کۆتایی هەفتەی هەشتەم : ددانەکان Teeth

سەرەتای هەفتەی نۆهەم : مەڵاشوو palate

کۆتایی هەفتەی نۆهەم : کۆئەندامی زاووزێ Genitalia

ئەتوانین فرەهەستیاری کۆرپەلە Sensitivity ، بۆ هۆکارە شێوێنەرەکان بەم هێڵکاری یە Curve دەربخەین :

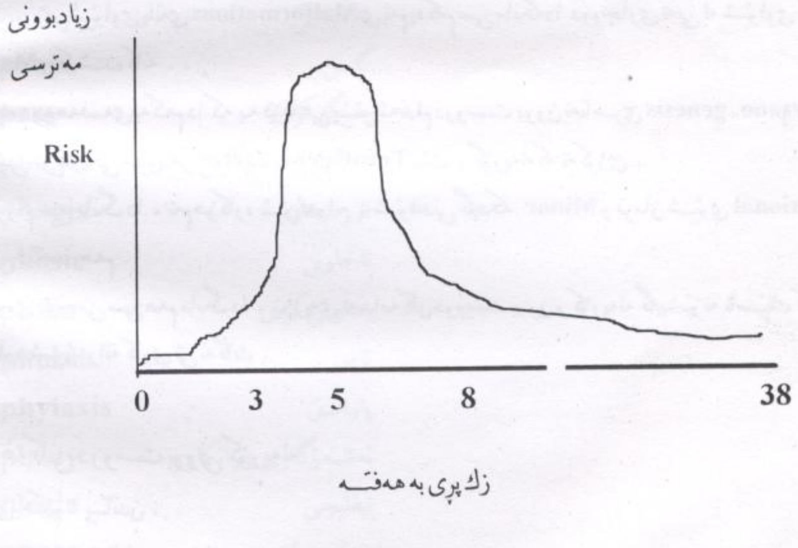

شـــیّواویه زگمـــاکی‌یه کـــان
Congenital Malformations

لەسەدا ۲ ، ۳٪ ی هەموو ئەو ساوایانەی **Infant** - بە زیندوویی لە دایك ئەبن ، شێواوی‌یەکی زگماکی یان هەیە ، و لە کۆتایی ساڵی یەکەمی ژیان دا ، ئەم ڕێژەیە ئەبێ بە ٤ ، ٦٪ ، چونکە هەندێ شێواوی لەم تەمەنەدا خۆی دەرئەخات ، زۆر هۆکاری شێوێنەر هەیە وەك :

١- هۆکاری شوێنەواری : **Enviromental factors**

تا ساڵی ١٩٤٠ وا دائەنرا کە هەموو شێواوی‌یە زگماکی‌یەکان ، بۆماوەیین **heridatory** ، بەڵام زانا **Gregg** دەری خست کە ئەو دایکانەی تووشی سوریژەی ئەڵمانی **German Measles** ئەبن کۆرپەی شێواویان ئەبێ ، بەمە ئەم بۆچوونە گۆڕا ، و پاشتر زانا **Warkany** و هاوەڵەکانی سەلماندیان کە بەدخۆراکی **Malnutrition** لە مشکی تاوس دا ئەبێتە هۆی مشکۆکەی شێواو هەر ئەمە بووە هۆی لێکۆڵینەوە و دۆزینەوەی زۆر هۆکاری شوێنەواری وەك :

أ- هۆکارە درمەکان : **Infectious agents**

وەك : سوریژەی ئەڵمانی و ڕوزیلا **Rubella** - کە هەر دووك نەخۆشی درمی ڤایرۆسین . لە یەکەم سێ مانگی سك پڕی دا ئەبنەهۆی :

ئاوی سپی : **Cataract** چاو بچوکی : **microphthalmia** کەڕی : **deafness** . . . . هتد

یان توکسۆپلازمۆسیس کە بە هۆی خۆرەی **Toxoplasma gondii** یەوە تووش ئەبێ ، ئەبێتە هۆی :

- کالسیۆم لە مێشکی ساواکەدا بنیشێ : **Calcification of Brain** ئاوبەندی سەر **Hydrocephalus** . . . . هتد

یان فەرەنگی : **Syphilis**

ئەبێتە هۆی کەڕی ، دواکەوتنی گەشەی مێشك

ریشاڵ ریشاڵ بوون **Fibrosis** - ی سی وجگەر **Lung , Liver** .

ب- تیشکی بەرداری : **Radiation**

ئەبێتە هۆی	- سەر بچوکی	**Microcephally**
	- کەم و کوڕی کەللەسەر	**Skull defects**
	- کەم و کوڕی بڕبڕە	**Spina bifida**

- کوێری Blindness

- قاش بوونی مەڵاشـــوو Cleft palate

لێکۆڵینەوەیەك لەسەر ئەو ژنانەی لە بۆردوومانە ئەتۆمی یەکەی هیرۆشیما و ناگازاکی دا سکیان هەبووە ، دەری خست کە :

٢٨٪ یان لەباریان چوو Aborton

٢٥٪ یان ساواکانیان لە یەکەم ساڵی ژیانیان دا مردن .

٢٥٪ ئەو منداڵانەی ژیان ، شێواوی مێشکیان هەبووە ؛ وەك سەر بچوکی و دواکەوتنی گەشەی مێشك .

ج- هۆکارە کیمیایی یەکان :

زۆر گرانە رۆڵی ئەم هۆکارانە لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە بە ووردی دیاری بکرێت :

١- زۆربەی لێکۆڵینەوەکان بن وسەری Retrospective

٢- ژنی سك پڕ زۆر جۆر دەرمان بەکاردێنێ .

لە لێکۆڵینەوەیەك دا دەرکەوت ٩٠٠ جۆر دەرمان ، هەر ژنە و چوار دەرمانی بەکارهێناوە و تەنیا ٢٪یان هیچ دەرمانێکیان بەکارنەهێناوە بەڵام چەند شتێکی روون و ئاشکراش هەیە وەك :

- تالیدۆماید - کە دەرمانێکی دژە هێلنج Antinauseant و خەوێنەر Hypnotic ە ، لە ساڵی ١٩٦٢ دا لە ئەڵمانیا بووە هۆی سەرهەڵدانی بێ پەلی amelia و پەل کورتی meromelia .

- ئەمینۆپتێرین Aminopterin - دژە زیندە پاڵێکە antimetabolites کە ئەبێتە هـۆی شێواوی کۆئەندامی دەمار .

- دایەزیپام Diazepam ڤالیۆم ؛ ئەبێتە هۆی قلیشی لێو Cleft lip پێی ئەڵێن لێوی کەروێشك harelip .

- ستریپتۆمایسین : Streptomycin : کەڕی

- تیترەسایکلین : Tetracyclin : شێواوی ددان و ئێسك

- جگەرە خواردن : ساوای قەبارە بچووك .

- مەی خواردنەوە : شێواوی سەرودەم و چاو و مێشك .

د- هۆرمۆن : Hormones

* بروجیستین : کە بۆ ((لەبارنەچوون)) بەکارئەهات ، ئەبێتەهۆی گەورەبوونی قیتکە : Clitoris و نێرانـــدن Musculinization ی کۆئەندامی زاوزێی ساوای مێینە .

* ئیسترۆجین : كە بۆ ((لەبارنەچوون) بەكارئەهات ؛ لە سالی (١٩٧١) ەوە قەدەغە كرا .
ساوا مێینەكان لە تەمەنی (١٦ – ٢٢) سالیدا زۆرتر توشی شێرپەنجەی زێی Vagina و ملی منالدان Cervix ئەبوون .

* كۆرتیزۆن : لە مشك دا ئەبێتە هۆی قلیشی مەلاشوو .

هـ – سك پڕی نەخۆشی شەكرە : Diabetes Mellites ئەبێتە هۆی :
مردنی كۆرپەلـە ، ساوای زۆر گەورە ، شێواوی دل و دەمار و ئێسكەپەیكەر Skeleton

و – بەدخۆراكی : لە ئاژەلی ئەزموونی دا ، شێوێنەرە .
لە مرۆڤ دا ، كەمی یـۆد Iodine ئەبێتە هۆی سستی ملەقورتەگلاند و پەریزادە .

٢ – هۆكاری بۆماوەیی :
شێواوی كرۆمۆسۆمەكان ؛ لە زۆربەیان دا كرۆمۆسۆمێك زیادە ، بە تایبەتی كرۆمۆسۆمی X – ئەبێتە هۆی شێواویەكان .
– زیادە كرۆمۆسۆمی ٢١ Trisomy – ئەبێتە هۆی مەنگولی Mongolism لەگەل تەمەندا ئەگۆڕێ لە ٢٥ سالی كەمتر ١/٢٠٠٠ لەسەرچل سالی ١/١٠٠ .
– زیادە كرۆمۆسۆمی ١٧–١٨ (٠,٣ / ١٠٠٠ كۆرپەیەك) دواكەوتنی گەشەی مێشك ، شێواوی دل ، گون زل ، نوشتانەوەی پەنجەو دەست Flexion ، چەناگە كورتی micrognathia ، پەنجە لكان Syndactyly .
– زیاد كرۆمۆسۆمی ١٣ – ١٥ : دواكەوتنی گەشەی مێشك ، كەڕی ، قلیشی لێو و مەلاشوو ، شێواوی چاو . زوربەیان لە تەمەنی سێ مانگی دا ئەمرن .

زانســـته پزیشـــکی یه کان :

٢- توێکاری‌زانی Anatomy

توێکاری زانی : ئەو زانستەیە ، بە توێ توێ کردن Dissection ، لە پێکهاتووەکانی Structures لەش ئەکۆڵێتەوە .

خوێندنی توێکاری ، وەك بنەمایەکی زانستە پزیشکی یەکان Medical basic sciences پزیشکی داهاتوو رائەهێنێ و فێر ئەکات ، کە :

١- کۆئەندام system و ئەندام organ و شانەکانی لەش tissue بناسن .

٢- ئەم کۆئەندام و ئەندامانە لە مرۆڤی زیندوو و مردوودا بناسنەوە و لە یەکتری جیا بکەنەوە .

٣- پەیوەندی پێکهاتووە جیاجیاکانی لەش پێکەوە فێر بن .

٤- قووڵی و ئاستی plain ی ئەندام و پێکهاتووە گرنگەکان بزانن .

٥- لەسەر رووی لەشەوە بتوانن ئاست و ئەندامە قوڵەکانی لەش دیاری بکەن .

٦- ئاستی برِبرِە vertebra و ئەندامەکان بزانن .

٧- خوێندکـــار تا ئەم ئەندام و پەیوەندی یە ئاسایی یانە نەزانێ ، لە نەخۆشی و نەخۆشی زانی و تێك چوونی پەیوەندی ئەندامەکان تێ ناگات .

٨- سەرجەم ئەم زانستە بنەمایەکی پتەوە ، کە خوێندکار فێربێ ، لەکاتی ئاسایی normal و نائاسایی دا abnormal ، پەی پێ بەرێ و بیهێنێتـەوە پێش چـاوی و فێربـێ کـە چـۆن مامەڵـە لەگەڵ ئەندامەکان بکا و بیان پشکنێ و لەکاتی پێویستی دا کە شتێ بۆ نەخۆشەکە ئەکات بە راسـت و دروسـتی بێ ئەوەی زیان بدات لە ئەندامێکی تر بۆی بکات .

٩- زانینی توێکاری لەش بۆ نەشتەرگەر زۆر گرنگە چونکە ، ئەویش لەش توێ توێ ئەکاتەوە تا ئەگاتە ئەو ئەندامەی نەشتەرگـەری بۆ ئەکات ، هـەر ئـەم زانسـتەیە فێـری ئـەکات چـۆن نەشـتەرگەری Surgery یەکی بێ وەی Safe بکات ، بێ ئەم زانستە ئەو پەندە دێتەدی کە ئەڵێ ((چووکلی بکات ، کوێری کرد)) .

هەندێ لە سوودەکانی بۆ پزیشك :

١- بۆ تێگەیشتنی نەخۆشی یەکان :

نموونە A : خێلی : Squiut

تا چونیەتی و چەندێتی و کاری دەمارە ماسولکەکانی چـــاو Extraoccular muscles نەزانی لە خێلی تێ ناگا و نازانێ چۆن چارەی بکات .

B : لە جێ چوون : Dislocation

تا بە تەواوەتی پەیوەندی ئێسکی ناو جومگەکان نەزانێ ، نازانێ لەجێ چوونی جومگە چۆنە و چۆن چـارەی بکات .

C : ئازاری گوێزراوە : Reffered Pain

تا توێکاری ماسولکە و دەمارەکان نەزانێ ، نازانێ بۆچی ئازاری جگەر ئەداتە شانی راست ، بـۆ ئازاری دڵ ئەداتە شان و قۆڵی چەپ .

تـا توێکـاری دەمار و ماسـولکەکانی ریخۆڵـە Intestine کـان نـەزانێ ، نـازانێ بۆچـی ئـازاری هـەموو ریخۆڵەبارێکە ئەداتە ناوك . بۆچی ئازاری ریخۆڵە کوێرە Appendicitis ، لە دەوری ناوکە و پاشـان لەگەڵ پەرەسـەندنی سووتانەوەکە Inflammation ، ئازارەکە ئەگوێزرێتـەوە بۆ بەشـی خـوارەوەی لای راسـتی سك R.I.F .

D : ئیفلیجی : paralysis و نیمچە ئیفلیجی ، یان شلی ماسولکە Paresis گەر توێکاری مێشك و چۆنیەتی دەماراندن innervationی ماسولکەکان musclesی دەم و چاو پەلەکان Limbs نەزانێ ، نازانێ چۆن ئیفلیجی و شلی ماسولکە دابەش ئەبێ و چ شوێنێ لە مێشك دا ئەشێوێ تا ئەو ئیفلیجی و شلی یە دەرئەبڕێ و دروست ئەکات .

٢ - بۆ فێربوونی پشکنینی نەخۆش و دەست نیشانکردنی :

أ - تا شتە ئاسایی یەکان نەزانێ ، شتی نائاسـایی بۆ جیاناکرێتـەوە ، وەك کلکی کۆڵەی سـنگ Xiphisternum ، کە لە سـەرەوەی سـك دا وەك شـتێکی رەق هەسـت پێ ئـەکرێ ، زۆر نـەخۆش بـە شـتێکی نائاسایی تێ ئەگەن ، گەر ئەم بزانێ ، بە شـتێکی نائاسایی دانانێ و نەخۆشەکەش دڵنیا ئەکاتەوە .

ب - تا نەزانێ گۆشـــەی لویس Angle of Lewis لە کوێ ی سـەر کۆڵـەی سـنگ sternum دایە ، و بەرامبەر پەراسوو - Rib -ی دووەمە ، نازانێ ئەم بەرزایی یە لەم کۆڵەی سـنگەدا چی یە و فێر نابێ کە لەسەر پێستەوە چۆن پەراســـووەکان بژمێـــرێ و بۆشـایی نێـوان پەراسـووەکان Intercostal ، بژمێرێ .

ج – تا نەزانێ بۆری ئوستاکی لووت و گوێ ی ناوەڕاست بە یەك ئەگەیەنێ ، چۆن ئەزانێ کە سووتانەوە و هەڵاوسانی رووپۆشی ناو لووت ئەبێتە هۆی کپی گوێ ، ئازار ، گوێ سۆ ، یان کە ئەوترێ دلۆپەیەك –ی بۆ بنووسە بیکاتە لووتی ، چۆن ئەزانێ ، چۆن کار ئەکا و چۆن لە نەخۆشە گوێ کپەکە بگەیەنێ ئەم دلۆپەی لووتە **nasal drops** بۆی بە سوودە و چاکی ئەکاتەوە ، نەخۆش بووە بە گلەیی یەو ووتوویەتی ((من گوێم کپ بووە ، فلان دکتۆر دلۆپەی بۆ لووت بۆ نووسیوم)) .

هـ – شکاوی و بڕینی دەمار و خوێنبەر .

نموونە لەم بارەیەوە زۆرە ، خۆتان پاشتر ، زۆری ئەبینن .

٣ – بۆ ڕێ ئاسان کردن بۆ چارەسەری نەخۆش :

نموونە : گەر نەزانێ شادەماری ران **Siatic N**

بە گوێ ی سمت و پشتی ران دا ئەڕوا و لە چ قوڵی یەکدایە ، چۆن بتوانێ دەرزی بە سمت **intramuscular** لێ بدات یان یەکێکی تر فێر بکات .

نموونە :

گەر دەماری خوێنبەر و خوێنهێنەر ، لەیەك جیا نەکاتەوە و شوێنەکانی بە باشی نەزانێ چۆن بتوانێ دەرزی دەمار **Intravenous** لێ بدات ، یان خەڵکی فێر بکات چۆنی لێ بدەن ، جگە لە خوێنبەر رەنگاندن – تلوین الشراین **Arteriography** ، لیمف رەنگاندن **Lymphogram** . . . هتد ، بکات یان لێ ی تێ بگات .

٤ – بۆ ڕێ ئاسان کردنی نەشتەرگەری :

أ – بۆ تێگەیشتن و دیاری کردنی برینداری یەکان :

نموونە :

A – گەر نەزانی سنگ و سك چۆن بەناو یەك دا چوون ، ئەندامی ناو سك (هەناو **visera**) هەیە کە لە ژێر قەفەزەی سنگ **Thoracic cage** دا خۆی حەشار داوە ، چۆن بزانێ کە برینداری یەك (پیاکردنە برین **stab wound**) یان گوللە و تەقەمەنی **Missile injury** ، لە نێوپەراسوی چوارەم بەرەو خوار ئەشێ جگەر ، سپڵ یان گەدە بتەقێنێ .

B – یان گەر نەزانێ کە سی پۆش pleura تا سووچەکانی خوارەوەی قەفەزەی سنگ دانەبەزێ و نەگاتە بنکی مل Base of neck ، چۆن بزانێ کە پیاکردنە برینێك یان برینی گولە bullet Injury لەم شوێنانەدا چۆن ئەم سی پۆشە بریندار نەکاو چۆن سی فش نەکاتەوە و چۆن نەبێتە هۆی هەوا تێ زانی سی پۆش : pneumothorax یان خوێن تێ زانی سی پۆش haemothorax .

C – گەر نەزانێ چۆن هەندێ خوێنبەر Artery یان دەمار Nerve زۆر نزیك لە ، یان بەسەر ئێسکەکان دا ئەڕۆن ، وەك دەرەکە دەمار – Radial Nerve ی قۆل لەسەر ئێسکی باسك arm – ئەڕوات ، گەر ئەم ئێسکە لە ناوەڕاستیا شکا ئەبێتە هۆی بریندار بوونی ئەم دەمارەو ئیفلیجی زۆر ماسولکەی راگری پەنجەو مەچەك wrist و نەخۆشەکە تووشی کەوتنی مەچەك (مەچەك کەوتن wrist drop) ئەبێ ، هەروەها خوێنبەری باڵ و نزیکی لە ئێسکی باسك humerous ەوە .

ب – بۆ دیاری کردنی شوێنی برینی نەشتەرگەری : Incision

بۆ نموونە بۆ برینی هەر نەشتەرگەری یەك لە سك دا چەند خاڵێك لەبەرچاو ئەگیرێ .

١ . دەرگایەکی باش بکاتەوە بۆ گەیشتنە شوێنەکە .

٢ . شوێن برینێکی (پێستەزوونە – Scar) یکی تەسك و نادیار بەجێ بهێڵێ ، تا شوێنەکە ، ئەو بەشەی لەشی مرۆڤەکە نەشێوێنێ .

٣ . شوێن برینەکە ، لە جێگەیەك دا هەڵبژێردرێ لەگەڵ چرچی پێست دا بێ – Skin Creases تا کەمتر دیار بێ و بە تەسکی بمێنێتەوە .

٤ . کەمترین زیان بە ماسولکەکانی دیواری سك بگەیەنێ ، ئەزانین کە ماسولکەکانی لاتەنیشتی سك بە پێچەوانەوەی ڕێکە ماسولکە لە لاوە ، ئەدەمارێنرێ و ئەم تۆڕە دەمارەی نی یەوهەر جیاکردنەوەیەکی ئەبێتە هۆی مردنی ئەو بەشەی لە برینەکەوە ناوەکی یە Medial یە .

٥ . لەبەرئەوە لە هێڵی ناوەندەوە Mid line ، بەرەو دەرەوە رائەکێشرێ تا جیانەکرێتەوەو هیچ بەشێکی نەمرێ .

* چەند نموونەیەکی هەڵبژێردراو :

١ – برینی هێڵی ناوەند Mid line Incision

به ریشاڵە شانە Lina alba ی نێوان ڕێکە ماسولکەکانی دا ئەکرێ ، هیچ دەمارێکی تیا نابڕێت ، بۆری خوێنی گەورەمان نایەتەڕێ ، بە ئاسانی ئەکرێ و بە ئاسانی گەورە extended ئەکرێ و بە ئاسانی دائەخرێتەوە closed و دەرگا ئەخاتەسەر پشت بۆ هەموو لایەکی ناوسک ، بەمە بە باشترین برینی نەشتەرگەری کت وپڕی Urgent Surgery دائەنرێت .

٢- برینی تەنیشت هێڵی ناوەند . Paramedian I

یەك گرێ تا گرێ و نیوێك (٢,٥ سم - ٤ سم) هاوتەریب بە هێڵی ناوەند ماسولکە پۆشی پێشەوە ئەکەینەوە ، ڕێکە ماسولکە لە هێڵی ناوەندەوە بەرەو دەرەوە ڕائەکێشین ، ماسولکەپۆشی پشتەوە لەگەڵ هەناو پۆش ئەکرێتەوە و ئەگەینە ناو سك .

٣- برینی ژێر پەراسوو Subcostal incision

پێی ئەوترێ (Kocher) . لە لای ڕاست بۆ نەشتەرگەری جگەر و بۆری زەرداو لە لای چەپ بۆ نەشتەرگەری سپڵ بەکاردێت .

پێست لە هێڵی ناوەندەوە هاوتەریب و یەك گرێ لە قەراغ پەراسوەکانەوە دەست پێ ئەکات بەرەودەر . ماسولکەپۆشی ڕێکە ماسولکە ئەکرێتەوە ، ڕێکە ماسولکە ئەبڕدرێت تا پشتەوە ئەکرێتەوە لەگەڵ هەناوپۆش دا ، پێشەوەی هەندێ بۆری خوێنی بچوك دێتەڕێ . کە ئەسوتێنرێ Cautery یان ئەبەسترێ Ligation . بەم شێوەیە ئەگەینە ناو سك .

٤- برینی تەلی هیلەك : ڕیخۆڵە کوێرە

لەلای ڕاست بۆ ڕیخۆڵە کوێرەو بەردی میزەڕۆ و گەندە کۆمی پانە ڕیخۆڵە caecum بەکاردێت لەلای چەپ بۆ بەردی میزەڕۆ و گەندە کۆم colostoms ی بەکاردێت .

ناوەڕاستی برینی پێست کە (٥سم) ە ئەخرێتەسەر ئەو خاڵەی کە دوو سێ یەکی 2/3 ناوەوە و سێ یەکی دەرەوەی ئەو هێڵە پێك ئەگەیەنێ کە لە نێوان ناوك و درکی دەرەوەی سەرەوەی کلۆت ant sup iliac spiue بە یەك ئەگەیەنێ . ماسولکە بەند apponeuroses ی دەرەوە خوارەماسولکەی سك ئەکرێتەوە و پاشان ریشاڵەکانی ناوە خوارەوە ماسولکەی سك جیائەکرێتەوەو هەناوپۆش ئەکرێتەوەو ئەگەینە ناو سك .

ج - بۆ زانینی فێڵی نەشتەرگەریەکان :

نموونە (١) : گەرچی برین herniotomy و پینەکردن hernioplasty وچنینی قۆری herniorhaphy ، نەشتەرگەری یەکی ئاسانە بەڵام فێڵەکەی لەم خاڵانەدایە :

١ . ئاگاداری بۆری تۆو **Vas defference** بکرێت نەك بریندار بکرێت .

٢ . ئاگاداری خوێنبەری ران **Femoral art** و خوێنهێنەری ران **Femoral vein** بین لەگەڵ تەقەڵ دا بریندار نەبێ چونکە یەکسەر نەکەوێتە ژێر تەقەڵەکانمانەوە .

٣ . ئاگــاداری ئەوەبین کە لە کاتی چنینی قــوڕی دا ، شانەکان لێك نەجــەرێنین **Tension** ، تا دانەدرێن **tear** و نەبنە هۆی سەرهەڵدانەوەی **Recurrence** ی قوڕی یەکە - **hernia** .

نموونە (٢) : نەشتەرگەری پەریزادە ، گەرچی ئاسانە ، بەڵام فێڵەکانی لەوەدایە :

١ . برینی پێستەکە وا بکەین زۆر دیار نەبێت .

٢ . لەژێر ماسولکەی مل **Platysma** وە ، پێستەکە کەوڵ بکەین تا بە ئاسانی بگەینە شانەکانی ژێری ، بێ ئەوەی خوێنێکی زۆری لێ بڕوا . چونکە پێستە ماسولکەی مل ، کە بەشێکە لە پێست گەر لە پێست جیاکرایەوە زۆر سەختەو خوێنێکی هێجگار زۆری لێ ئەڕوات .

٣ . ئاگاداری وێڵە دەمار **vagus** و دەماری هەڵگەڕاوەی قوڕقوڕاگە **RL Nerve** بین دەنا نەخۆشەکە تووشی (دەنگ کەوتن **hoarsness**) ئەبێت گەر لە نەشتەرگەری یەکەدا بریندار بوو یان جەرێنرا .

٤ . ئاگاداری خوێنبەرەکانی تەنیشت ملەقۆرتەگلاند **Parathyroid gland** بین ، برینداری نەکەین دەنا نەخۆشەکە تووشی کەمی هۆرمۆنی **parathormon** ئەبێ و بەمە کالیسیۆمی خوێنی دائەبەزێ **hypocalcaemia** و تووشی کرژبوونی ماسولکەکان **Tetany** ئەبێ .

نموونە (٣) نەشتەرگەری لابردنی زراو : **Cholecystectomy** زۆر نەشتەرگەری یەکی ئاسانە بەڵام ئەم فێڵانەی - **Trics** - هەیە .

١ . هەڵبژاردنی برینی سك دڕینەکە - **Laparotomy** بۆ نموونە بە پێ ی گۆشەی ژێر پەراسووەکانی ، ئەتوانی کە تەنیشت هێڵی ناوەند یان برینی ژێر پەراسوو هەڵبژێری .

٢ . بە ئاشکرایی و روونی هەموو توێکاری ناوچەکە ببینی و جیای بکەیتەوە .

٣ . ئاگــاداربیت ئایا شێواوی یەکی زگماکی لەم بۆری و تورەکەی زراوەدا هەیە یان نەء بەو پێ یە مامەڵەی لەگەڵ بکەیت .

٤ . هەندێ جار بۆری یەکی زراو هەیە راستەوخۆ لە جگەرەوە زەرداو ئەهێنێ بۆ تورەکەی زراو گــەر ئەم بۆری یــە نەبینی و نەیبەستی ئەوا وردە وردە زەرداوی لێ دێ و لەنــاو سك دا کۆئەبێتــەوە و مــاك **complication** ی ترسناك دروست ئەکات .

نه شـــته رگه ری Surgery

ئه و لقه ی زانستی پزیشکی یه ، که نه خۆشی disease و کهم و کوری deformities و برینداری و زام به ته واوه تی یان به شێکی چاره سه ر نه کات ، به ده ست کاری کردن manual procedures یان به نه شته رکاری operation .

مه شق و خوێندن study بۆ فێربوونی نه شته رگه ری زۆر گرنگن ، زۆربه ی کاره کانی بـه پراکتیـك Practice ئه نجام ده درێ . ئه رك و به شی سه ره کی هه یه وه ك :

١ . نههێشـتنی ئـازار Analgesia وه ك چاره سـه ری ریخۆله کوێره appendicitis ، بـه ردی زراو Gall stone ، ئازاری دل cardiac pain ، ئازاری ماسولکه ی کهم خوێن Ischemic pain .

٢ . لابردنی Removal سـه رچاوه Source و چاوگی ترسناکی بۆ له ش ، چ جا ئه و ترسـناکی یـه ، سوتانه وه ، شێرپه نجه ، یان لاره شه بێ .

٣ . لابردنی گیراوی Obstraction به لابردنی به رد Lithotomy ، زیاده گۆشت Tumour ، یـان چه ق و په تك Bands و پێکه وه لکانی دوو بۆشایی anastamosis یان کردنه وه ی راره وی نوێ .

٤ . چاره سه ر و رێك کردنه وه ی Reconstruction شێواوی و کهم و کوری یه کانی له ش . چ جا زگماك congenital یان ده ستکه وت aquired بێ .

٥ . جوانکاری plastic Surgery (زگماکی ، ته مه ن Aging ، سوتاوی Burn ، ده ستکه وتو)

٦ . گواستنه وه و چاندنی ئه ندامی له ش . Organ transplantation

٧ . بۆ چاره سه ری نه زۆکاندن ، له نێرومێ دا .

کۆمه ڵێك هۆ بوونه ته ئه وه ی که نه خۆش روو بکاته دکتۆر و نه خۆشخانه کان که بریتین له :

١ . ئازار

٢ . کهم و کوری له ش و لار .

٣ . شێواندنی فرمانی ئه ندامه کانی له ش

٤ . هه ڵئاوسان و لووی له ش

٥ . برینداری و زامداری

ئەرکەکـــان :

یەکەم : نەهێشتنی ئازار :

بۆ نموونە :

١- ئێشی گورچیلەو ژانی میزەرۆ : Renal pain & ureteric colic

کاتێك نەخۆشێك دێتەلای نەشتەرگەر ، ئێشی لاتەنیشت و ژانی لاپاڵ و سکی هەیە ، پاش پشکنین ، نەخۆشی یەکـەی ئەناسرێتەوە کە بەردێکی هەیە لە میزەڕۆدا : بۆری یەکەی گرتووە ، ئازاری کرژی لە میزەڕۆ و ئازاری ئاوساوی لە گورچیلە دا دروست کردووە . جا بە پێ ی قەبارەو تیرەی بەردەکە بڕیار ئەدرێت چی بۆ بکەین .

أ- گەر تیرەکەی لە (٥ ملم) کەمتر بێ ئەوا پێ ی ئەوترێت لە ٩٥٪ یان دائەبەزن و ژمارەیەکی کەمیان نەشتەرکاری operation ئەوێت .

- ئامۆژگاری ئەکەین . . . . ڕۆژی (١٠) پەرداخ ئاو بخواتەوە .
- خۆی لە سەرما بپارێزێ .
- دیلانێ و زرمەزلێ بکات .

هەندێ دەرمانی ئەدەینێ دژە سوتانەوە (دژە سۆ : NSAID) کە ئەبێتە هۆی نە هێشتنێکی کاتی ئازارو ئێشەکە و فراوان بوونی بۆری میزەکە / کە ئەشێ بەردەکە بـڕازێ و بێتە بەشی خوارەوە بۆری میزو دەرچێت .

ب- گـەر تیرەکـەی لـە (٦ملـم) پـتر بـێ ، ئـەوا زۆر کـەم ئەشـێ کە دابـەزێ ، جـا ئەگـەر وەسـتان nonfuncioning یان سستی گورچیلە Failure ی لەگەڵ دا بێ ئەوا بە زوویی نەشتەرکاری بۆ ئەکرێت . چینەکانی دیواری سك بە پێ ی شوێنی بەردەکە ، هەڵ ئـەدڕێ و ئەگەینە میزەڕۆ ، پاشـان میزەڕۆ ئەبڕین ، بەردەکە بە مەقاشێك دەرئەکەین و بۆری یەکە ئەدروینەوە ، ئیتر ئەخۆشەکە لە ئازارەکەو سستی گورچیلەکە رزگار ئەبێ .

٢- ئازاری ریخۆڵە کوێرە : Pain of appendicitis

پەلکە ریخۆڵە appendix بریتی یە لە پەلکە ریخۆڵەیەك ، لە لا بەرەلاکەیەوە ، کوێر بۆتەوەو گیراوە و لە لاکەی ترەوە بە پانە ریخۆڵە caecum ئەگات . ، گوریسی درێژە ماسولکەکانی لە بنکی پانە ریخۆڵەدا بەیەك دەگەن . ئەم پەلکە ریخۆڵەیە لە (٧ - ٣٠) سم درێژەو بۆشـایی یەکـەی نـاوی تـەنیا (٠,١ ملم) ە . و لینجە رووپۆشەکەی بە بەردەوامی دەردراوی هەیە .

جا لەبەر هەر هۆیەك بێ ، ئەو سەرەی پەلكە ریخۆڵە كە بە پانە ریخۆڵەوە بەندە ، بگیرێت ، وەك بە ناوكە ئەماتە ، بامێ ، دەنكە ساوەر . . . . كرم ، هێلكەی كرم . . . ئەوا ئەو دەردراوەی لە لینجە رووپۆشەكەیەوە دەرئەچێت لە بۆشایی بەتەسكەكەی دا كەڵەكە ئەبێ وورده وورده پەلكە ریخۆڵە ئەئاوسێنێ تا ئەگاتە ئەو ئاستەی ئاوساوی و پەستانەكە ، خوێنبەرو خوێنهێنەری ناو دیواری ریخۆڵەكە ، ئەگرێ و دیواری پەلە ریخۆڵە بێ خوێن ئەبێ و ئەمرێ و ئەڕزێ .

پێش ئەوەی بگاتە ئەم ئاستە ، كە هەڵ ئەئاوسێ و خوێنی بۆ ناڕوات ، خۆرەكانی ناو بۆشاییەكەی هەلیان بۆ هەڵ ئەكەوێ كە پەلاماری دیوارەكەی بدەن و بیسووتێننەوە . . . ئەم سووتانەوەیەش ئازاری خۆی هەیە ، كە كۆتایی هەستە -ئازار- دەمارەكانی پەلە ریخۆڵە ئەهەژێنێ ، ئەم دەماری هەناویانە ئەچنە ئاستێكی مەلبەندی دەماری یەوە كە ، دەماری هەستی لە ناوكەوە بۆ دێت ، لەبەرئەوەی كە ناوك لە دەرەوەیە و ئەبینرێ و دەست و جل و بەرگی لێ ئەكەوێ ، مێشك باشتر لە بیری ئەبێ وەك لە پەلە ریخۆڵە كە لە هەناودایەو ئەو جوداگانەی ناوك -ی نی یە . . . . . بەمە مێشك ناتوانێ بە تەواوەتی شوێنی ئازارەكە دیاری بكات و چاوگی ئازارەكە بە ناوك ئەزانێ و هەر لەبەرئەمەیە كە ئازاری ریخۆڵە كوێرە لە سەرەتادا لە ناوك دا هەست پێ ئەكرێ و كاتێك (پاش ٤-٦ كاتژمێر) هەناوپۆشی دیواری **Pariatal peritonium** ئەسووتێتەوە ، ئازارەكە لە شوێنە راستەقینەكەی لە بەشی خوارەوەی لای راستی سك دا هەست پێ ئەكرێ .

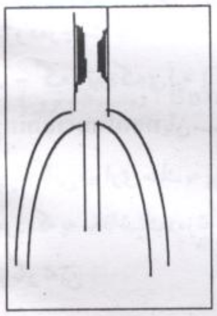

٣- ئازاری پــوز : **Cludication**

دەرەنجامی تەسك بوونەوەی خوێنبەری ران و لاق ، كاتێك ماسولكەكانی ماندوو ئەكرێن بە چالاكی و رێ رۆیشتن ، ئەو خوێنەی ئەیان گاتێ بەشی ئەو چالاكی یە ناكات چ لە رووی هێندی ئەو ئۆكسجینەی تیایەتی ، چ لە رووی ئەوەی ئەو پاشـــماوەی چالاكی ماسولكانە دابشۆرن كە هەردوو ترشی **Lactic** و **Pyruvate** ن ، ئەم ترشانە كەڵەكە ئەبن و ئەبنە هۆی چالاك كردنەوەی مادەی ئازار **Pain facter** ئەمیش كۆتایی ئازارە دەمارەكان ئەهەژێنێ و ئازار لە ماسولكەكانی پوزدا دروست ئەكات . وورده وورده ئەو دووری یە كەم ئەبێتەوە ، كە ئەخۆشەكە ئەتوانێ بێ ئازاری پوز رێ بكات ، بۆ نموونە لە پێشەوە هەست ئەكات كە هەر سەد هەنگاوێك ئەبێت چەند خولەكێك بوەستێ دەنا ئازارێكی توند لە پوزدا ، ناهێڵێ بجوڵێ ، كە حەوایە وە ، رێژەی خوێنە كەم بووە كە بەشی داشۆرینی ئەو

پاشماوانە ئەکات و ئازارەکە نامێنێ ، بەڵام کە دەستی کردەوە بە ڕێ ڕۆیشتن ، هەمان کار دووبارە ئەبێتەوە و ئازارەکە دروست ئەبێتەوە .

بۆ ئەهێشتنی ئازاری ئەم بارە ، ئەبێ شوێنی تەسك بوونەوەکە دەست نیشان بکرێ و ئەوسا بە پێی هۆی تەسك بوونەوەکە ، چار ئەکرێت ئەویش یان کەڵەکەبووی چەوری یە لە دیوارەکەی دا یان سووتانەوەو تەسك بوونەوەی دیواری خوێنبەرەکەیە .

لەباری یەکەم دا ، پاش دەرخستنی خوێنبەرەکەو کردنەوەی چەوری یە کەڵەکەبووەکە پاك ئەکرێتەوە .

لەباری دووەم دا ، ئەبێ بە هۆی خوێنهێنەرەیەکی هەڵگەڕاوە وە ، پێش گیران و تەسك بوونەوەکە بگەیەنرێ بە پاش تەسك بوونەوەکە ، بەوە خوێنێکی نزیك ئاسایی بۆ دابین ئەکرێ ، ئازارەکە نامێنێ .

دووەم : لابردنی سەرچاوە = چاوگ = Sourceی ترسناکی ، بۆ لەش ، چ جا ئەو ترسناکی - Danger - یە ، سووتانەوە ، شێرپەنجە ، یان لارەشە بێ :

نموونەی سووتانەوە : Infection

ڕیخۆڵە کوێرە : گەر پاش سووتانەوەی پەلکە ڕیخۆڵە appendix ڕیخۆڵە کوێرەکە بە نەشتەرکاری لانەبرا ، چ مەترسی یەکی ئەبێ .

چینی دیوارە سووتاوەو هەڵئاوساوەکەی پەلکە ڕیخۆڵە ، یان کون ئەبێ و بەمە ئەتەقێ و کێم و خۆرەکان ئەچنە ناوهەناوپۆشەوە ، یان (خۆرە و کێم) ە کە بە دیوارەکەدا بلاوئەبنەوەو ئەگەنە بۆری یەکانی خوێن ، لە هەردوو بارەکەدا کە خۆرەزایە خوێن Bacteremia ، بە خێرایی بە لەش دا بلاوئەبێتەوەو گەشە ئەکاو جا گەر کێم ئەزایە خوێن ((Septicemia)) ، ئەوا خۆرەکە کێم لە خوێن دا دروست ئەکاو ، ئەم دووبارە ئەبنە هۆی

١ . فراوان بوون و ئیفلیجی ماسولکەی خوێنبەروچکە Arteriole ەکان ، و بەوە ئەکرێنەوەو خوێن لە پەلەکان دا پەنگ ئەخواتەوە .

٢ . کار لە کرژبوونی ماسولکەکانی دل ئەکەن ، سستی ئەکەن Myocardial depression ئەمەش ئەبێتە هۆی دابەزینی پەستانی خوێن Hypotension ، زۆربوونی لێدانی دل Tachycardia ئەمانەش کار لە ئەندامە زیندەیی Vital organ ەکانی لەش وەك دل و مێشك و گورچیلە ئەکەن و فرمانەکانی ئەشێوێنن ، بۆ نموونە ئەخۆشە زەردو ترساو ووشك و لەوانەیە وڕێنـــە بکات ، میزی خەست و کەم ئەبێتەوە ، چونکە گەر پەستانی خوێنی ناو خوێنبەرەکانی گورچیلە لە ٨٠ ملم جیوە نزمتر بووەوە ، ئەوا ئیتر خوێن پالاوتن Glumerular Filtration ئەوەستێ و پاشەڕۆك و پاشماوەی چالاکی شانەکانی لەش لە

خوێن دا کەڵەکە ئەبێ و کار لە شانە جیاجیاکانی لەش ئەکات . گرنگترینیان میزەژار - B.Urea . وردە وردە چەند کۆئەندامێکی سست ئەبێ و ئەمرێ .

نموونەی : شێرپەنجە ، شێرپەنجەی مەمك :

شۆرەسواری کوشندەی شێرپەنجەی خانمان ، هەر لە ١٦ خانم یەکێك تووشی ئەم شێرپەنجەیە ئەبێ لە ژیانیان دا .

شێرپەنجە لە یەك خانەوە دەست پێ ئەکات ، کە بە خێرایی (٢٠ - ١٠٠) رۆژ دابەش ئەبێ . تا مرۆڤ یان پزیشك هەستی پێ بکات ، ئەبێ سی جار دابەش بووبێ ، واتە (بلوێنێك) خانەی دروست کردبێ تا قەبارەکەی بکاتە (یەك سم تیرە) .

بەڵام بە داخەوە هەر لە دابەش بوونی (٢١)ەوە خانە لە شێرپەنجەکەوە هەڵئەوەرێ و لە رێی خوێنهێنەرو لیمفەوە ئەگاتە شوێنەکانی تری لەش بە تایبەتی (لیمفەگرێ ، جگەر ، بربرەی پشت ، مێشك) لە دابەش بوونی (٢٧)دا بە سەرکەوتوویی ئەم خانانە لەم شوێنانەدا ئەروێن و ئەکەونە گەشە . واتە پێش دەست نیشان کردن ، ئەم خانە تەشەنە Metastasis کردووانە ، لە گەشەدان ، هەر لەبەر ئەمەیە ، کە چارەسەری ئەم شێرپەنجەیە لە ریشە دەرهێنانی مەمك و گرێ کانی بن هەنگڵ Radical Mastectomy ەوە بوو بە لابردنی تەنیا شێرپەنجەکە لەگەڵ قەراغێ شانەی ئاسایی Lumbectomy چونکە دەرکەوت کە لەبەر ئەوەی نەخۆشی یەکە لە سەرەتاوە سەراپایی Systemic ە هەر چارەیەکی ناوچەیی بۆ شێرپەنجەکە بکرێت ، دەرەنجامەکەی وەك یەکە .

شێرپەنجەی مەمك یەکێکە لەو زۆر جۆر شێرپەنجانەی مەمك ئەوەی لە زیادە گۆشت Benign Tumor ی جیائەکاتەوە شێرپەنجە ، توانای بلاوبوونەوەو Invasion و تەشەنەکردنی هەیە بەڵام زیادە گۆشت نا . لەم بابەتەدا زۆر ووتووێژی ئازاد و پرسیار و وەڵام ئەکرێت کە خوێندکار لەم قۆناغەدا لێی بەرپرسیار نیە .

نمونەی لارەشە Gangrene

١- لارەشەی ووشك : Dry gangrene دەرەنجامی بێ خوێنی .

٢- لارەشەی تەڕ : بە هۆی سووتانەوە ، بە هۆی خۆرەی Clostridium لە جۆری دووەم دا وەك یەکەم نی یە هێڵی مردوو دیاری بکرێ و خۆی هەڵبوەرێ بەڵکو تەشەنە ئەکات و گەر فریای برینەوەی ئەو بەشە نەکەوین ، ژارو خۆرەکەی ئەرژێتە خوێن و مرۆڤەکە ئەکوژێ .

سێهەم : لابردنی گیراوی . . . . وەك گیرانی ریخۆڵە : I.O

١ . بۆشایی یەکەی Intraluminal بە هۆی کرم ، بەردی زراو . . . . هتد

٢ . دیوارەکەی ؛ بسوتێتەوە یان زیادە گۆشتی تیابێ .

٣ . لە دەرەوە ؛ بگیرێ وەك هەڵپێچانی لە چەق Band یان گیرانی ناو قۆڕی Hernia

چوارەم : چارەسەری نەزۆکاندن لە نێرومێ دا :

سك و زا Fertility ، پێویستی بە تۆو Sperm تۆواوێکی Semen تەندروست هەیە لەگەڵ هێلکەیەك دا یەك بگرێ و لە ناوەندێکی ئاسایی ناو منداڵدان - Uterous دا بچێنرێت . . . .

ئەشێ بە پێ ی توخم کۆمەڵە هۆیەك هەبێ کە بشێ بە نەشتەرگەری چارەسەر بکرێ بۆ ری گرتن و چارەسەری نەزۆکاندن .

لە مێ ینەدا :

١ - هەر سووتانەوەیەکی ئەسێڵك Pelvic Infection لە هەر هۆیەکەوە ئەبێتە پێکەوە لکان و قوپانی بۆری هێلکە (Fallopian tube) ، بلاوترین هۆی ئەم سوتانەوەیەش دواکەوتنی ناسینەوەی ریخۆڵە کوێرەیە لە مێ ینەداو دواکەوتنی چارەسەرێتی ، بۆیە ئەبێ لە مێ ینەدا زۆر بە گومان بین لە ریخۆڵە کوێرەو نەخۆشەکە هێندە نەهێڵینەوە کە ئەسێڵکی بسوتێتەوە و زوو نەشتەرگەری بۆ بکەین .

٢ - گیرانی بۆری یەکانی هێلکە ، پاش دەست نیشان کردن و منداڵدان نەخشی Hystrogram ، شوێنی گیران و تەسك بونەوە کە دەست نیشان ئەکرێ و فراوان ئەکرێ یان بەرئەدرێ .

٣ - شلی ملی منداڵدان Cervix . . . ئەمەش ئەتوانرێ بە هۆی نەشتەرکاری یەوە پاش سك پری توند بکرێتەوە ، تا دووگیان pegnant ە کە لە منال بون Labour نزیك ئەبێتەوە ئەو کاتە توند کردنەوەکە شل ئەکرێتەوە .

لە نێرینەدا :

خۆپاراستن ، یان رێگە گرتن :

١ - رۆشنبیری سێکسی ، بە خۆپاراستن لە نەخۆشی یە سێکسی یە کان .

٢ - دابەزاندنی گونی دانەبەزیو Undecended Testis ، زوو پێش تەمەنی هەشت ساڵی .

٣ - چارەسەری پەری بـر ، زوو پێش تەمەنی هەرزەکاری

٤ - بە گومانەوە لەهەر هەڵئاوسانێکی بە ئازاری گون بروانین کە مێرد منال و هەرزەکـــاری نەك هەڵێچرانی گون بێ .

چارەسەر :

١ . زوو چارەسەرکردنی بۆری یە گمۆل **Varicocele** ی گون ، کە بە تایبەتی تووشی گونی چەپ ئەبێ لەبەر ستوونی خوێن لە خوێنهێنەرەکانی دا .

٢ . دۆزینەوەی چارەسەری هەر گیرانێك لە تۆوەڕۆکان دا .